

כרוניקה של תרגום ידוע מראש

כל תרגום חדש, מכל שפה, מגלה לי זיכרון חדש, אמיתי או מושתל. זיכרון של חיים שהיו יכולים להיות שלי. זיכרון חי ומדמם של סיון אלטרנטיבית, של שירים אחרים, של סיפורים אחרים, של שפות אחרות. זיכרון שאינו יכול לעלות מתוך הכתיבה המקורית שלי, שמבוססת כולה על אותה סיון שאני מכירה כל כך מקרוב. זיכרון שיכול לעלות רק כשאני מדברת מפני משורר או משוררת שהם לא אני. חטא היוהרה הכרוך באמונה שיש אפשרות אחת בלבד, סיפור אחד בלבד, זהות אחת בלבד — זה כבר לא יקרה לי. במקצוע הזה לומדים להרכין ראש לפני הגורל המתפצל לשפות שונות.

1978

הנה הזיכרון הראשון שאני יכולה לתארך: אני בביתם של סבא יוזס וסבתא יהודית בעיירה נְמֻצ'ינָה. אני נוקשת בדלת הסגורה של אחד החדרים ונכנסת. בפנים יושבת על מיטתה קשישה קטנה שכולם קוראים לה "מוצ'וטה" (סבתא בליטאית). מוצ'וטה היא אימא של סבא יוזס. היא נשענת על הכריות הרקומות בפרחים שלנצח יזכירו לנו את פניה. היא חלשה, אבל היא מחייכת אליי ואומרת: "לאבאס, מְרִיטָה. מוקי קאלֶפֶט לִיטובִישקִי?" עקב כל מיני נסיבות קשות שאגלה רק כשאגדל מעט, שפת אמי היא רוסית, אבל אני מבינה שהיא אומרת: "שלום, ילדה. את יודעת לדבר ליטאית?" אני עונה בגאווה: "מוקו" ("יודעת"). אני בת שנתיים.

איך אני יודעת שהייתי בת שנתיים ולא יותר? כי אני יודעת שמוצ'וטה מתה ב־1978, ואילו אני ילידת 1976. איך אני יודעת שזה זיכרון שלי ולא משהו שסיפרו לי אחר כך? כי לא היו לדיאלוג הזה עדים. ובכן, אי אפשר להתווכח עם העובדות: הזיכרון המוקדם ביותר שאני יודעת לנעוץ אותו בנקודה ידועה בזמן התרחש בשפה השנייה שלי והתייחס לעצם קיומה של שפה שנייה בחיי. השפה השנייה הראשונה שלי.

1982

המשפחה שלי רוצה לטפח את הדו־לשוניות. כאילו צריך לעשות משהו מיוחד לשם כך: בעוד שמרבית אזרחי ברית המועצות לא יודעים שפה אחרת למעט רוסית — בעקבות רדיפת "קוסמופוליטים חסרי מולדת", רמה נמוכה של הוראת שפות זרות בבתי ספר, וחוסר

עניין אמיתי בתרבותם של עמים ילידיים ברפובליקות השונות – בוולנה צריך לעשות מאמץ מיוחד כדי לא להכיר שפה נוספת. רבים הצליחו בכך, כמובן, כי מי שמתעקש לשמר את בורותו, תמיד יצליח. הנה, יש אנשים שמאמינים שהעולם שטוח, ולא מפני שקראו יותר מדי טרי פראצ'ט. אבל וילנה היא עיר שאינה מעריכה את המאמצים הללו. המשפחה שלי מסכימה עם העיר. לכן הם שולחים אותי תחילה לגן ליטאי, ולאחר מכן לבית ספר רוסי. הגן הוא סיוט. אני פותחת כמעט כל בוקר בבכי מר: "היום אני לא הולכת לגן!" מכריחים אותי ללכת בכל זאת, אני לא עושה בגן כמעט כלום חוץ מלבכות כל היום, ולקראת סוף שנת הלימודים הם מתייאשים מהבכי שלי ומקפצים אותי לכיתה א' שנה אחת מוקדם יותר מהגיל המקובל. אבל התודעה הרב-שכבתית והרב-לשונית של העיר כבר מוטמעת בתוכי. אני לא שולטת בשתי השפות במידה שווה, אבל כבר לא מסוגלת לדמיין עולם שבו כולם מדברים בשפה אחת בלבד. אם הליטאית שלי עדיין לא מספיק טובה, זה רק מפני שאני קטנה ועדיין לא הספקתי ללמוד הרבה. כשאהיה גדולה, אדבר יפה בשתי השפות, כמו אימא. אוכל לקרוא בגרמנית, כמו סבתא. ובאנגלית, כמו חברה של סבתא. ולשיר יפה בעברית, כמו הסבתא השנייה.

אופס. עם השאיפה לשיר יש בעיה. אין לי שמיעה מוזיקלית. אני מודחת מחוג בלט, נוטשת שוב ושוב את לימודי הפסנתר. אני רושמת במחברת שירים בעברית וביידיש מפי סבתא יהודית ושרה אותם במקלחת, כפי שמורות כל הקלישאות. הרב צבי פ', שמעביר הרצאות מגניבות ביהדות בבית הספר שאליזאביט נוסעת ללמוד עברית בימי ראשון, תופס אותי שרה לבד במסדרון ומבקש ברוב נימוס להפסיק. לא מפני שקול בילדה ערווה – רבי צבי הוא נאור וגם יודע שבוילנה אין קונים ליהדות מהסוג החשוך – אלא מפני שאני שרה נורא, וזה מפריע. אני לוחשת את השיר של סבתא בטרולי הביתה: "ממשלה שם יהודית / עם תקציב בלי דפיציט. / רוץ מהר, פן תאחר, רוץ אל תל-אביב!" מכיוון שיום ראשון, הטרולי לא עמוס, כולם במצב רוח טוב, ואף אחד לא שומע את הלחישות שלי. מוטב כך.

1986

אם איני יכולה לשיר, הדרך היחידה להפוך שיר, בית, שורה של מישוה אחר לשלי היא לתרגם אותו בעצמי לשפה אחרת. הכיוון לא משנה. ליטאית לרוסית, רוסית לאנגלית, מילים עבריות במקומות מוזרים, רסיסי לטינית, בדיחות רב-לשוניות פרטיות – הכל הולך. העיקר שהטרנספורמציה תעבור דרכי. מה שתרגמתי, הופך לשלי. אף אחד לא יוכל לקחת אותו ממני.

העולם הגדול סגור בפניי, גם כי אני ילדה וגם כי מסך הברזל עדיין במקומו מונח. אבל גם לו הייתי אדם בוגר שחי במדינה חופשית, יכולתי לראות עולם עדיין הייתה מוגבלת למרחב בלבד – כך אני מהרהרת. מסע בזמן עדיין לא יהיה נגיש לי. אינני מבקשת להיעלם מביתי לזמן רב, כי אני ילדה טרופת געגועים. אינני מבקשת לעצמי הרפתקאות, כי אני פחדנית. כל מה שאני רוצה הוא רק להציץ. לראות את היופי שבמקומות אחרים, להאזין לשיחות, להבין את כל השפות ולחזור הביתה. המסע היחיד במרחב ובזמן שנגיש לי הוא זה שחווים באמצעות ספרים, במיוחד באמצעות שירים, מפני ששירים אפשר לזכור בעל פה. ואם מתרגמים אותם, אפשר אפילו להאריך את המסע. לאפשר לעשות את הצעד הבא.

אני רוצה להיות היסטוריונית או בלשנית, כאילו מישהו ירשה לי ללמוד מקצוע הומני. במשפחה שלי מאמינים בפת לחם בטוחה בבוקר ובעיסוק בספרות, החמקמקה, הבוגדנית, האהובה – בערב. פת לחם בטוחה יכולה להגיע רק מעיסוק בהנדסה – אותו מקצוע שהיה בברית המועצות כל כך חסר יוקרה, עד שהיה פתוח לנשים וליהודים, אבל מצטיין ביציבותו. ואילו אני, אחרי כמה ספרים שקראתי, משוגעת על רומא העתיקה. אני חולקת את האובססיה לרומא עם חברתי הטובה. אנחנו אוהבות במיוחד את העשורים האחרונים של ימי הרפובליקה, כלומר, המאה הראשונה לפני הספירה. המרד של ספרטקוס, הקשר של קטילינה, המאבקים הפוליטיים הכושלים להצלת הדמוקרטיה (בערך. מאוד בערך) מהשלטון העריץ של יוליוס קיסר. פוליטיקה מלפני אלפיים שנה נמהלת בראשינו בפוליטיקה שאנחנו חוות סביבנו – הפרסטרופיקה בברית המועצות, על חשיפותיה ההיסטוריות והספרותיות, המאבק הליטאי לעצמאות. אנחנו משחקות בקיקרו נגד קטילינה, בברוטוס נגד קיסר (דוקרות בובות, כי מה עוד אפשר לעשות עם בובות?). חברה אחרת משאילה לי מדריך טיולים מרהיב לרומא, באנגלית. אלוהים יודע מנין הוא הופיע בביתה. אבל ספר מושאל צריך להחזיר לבעליו. אני כל כך לא רוצה להיפרד ממנו, שאין לי ברירה: אני מתרגמת אותו לעצמי במחברות בית ספר. זה לא עוזר לשמור אצלי את התמונות, אבל התמונות נראות לי עניין משני, הרי אני זוכרת אותן בראש. זה לא שאפשר לשכוח את הפסל של משה או את בריאת האדם בקפלה הסיסטינית. מה שדחוף לי לשמור אצלי, זה הטקסט. עכשיו הוא שלי.

אני בת שתיים-עשרה. אני קוראת ספרות אירופית ואמריקאית בתרגומים לרוסית ומבינה כמה גדול הפער בין הידע של אדם סובייטי ממוצע בשפות (בשלב זה כבר הבנתי שווילנה היא יוצאת דופן במרחב הסובייטי) לבין הגאונות של המתרגמים המקצועיים שיצרו עבורנו ספרות כמעט אלטרנטיבית. האסכולה הסובייטית של התרגום הספרותי היא הגדולה מכולן, בין היתר מפני שסופרים ומשוררים מהשורה הראשונה, שהתקשו לפרסם את יצירתם המקורית, נאלצו להתפרנס מתרגום כדי לשרוד. המשורר הענק בוריס פסטרנק השקיע את כל לבו בתרגומי שקספיר. שקספיר נשמע כמו שקספיר, ובה בעת כמו פסטרנק, משורר המאה העשרים – כפי ששקספיר אכן אמור להישמע. המתרגם הגדול מיכאיל לוזינסקי איפשר להציץ לעולמו של דנטה – לא רק לעולם המתים על מדוריו, אלא, באמצעות השפה הנצחית, גם לעולם שבו דנטה חי, אהב והוגלה. מתרגמים אחרים, שאני לא תמיד שמה לב לשמם המודפס בקטן בעמודי הקרדיטים של הספרים, מרסקים למעננו את כל מסכי הברזל: גם אם לא כל הספרות המערבית מתורגמת למעננו, אלא רק מה שמאפשר על ידי השלטונות, אנחנו עדיין מקבלים בשפע את כל הקלאסיקה וחלקים נבחרים מספרות המאה העשרים. נדמה לי שהסופרים המתורגמים המשפיעים ביותר על הקוראים הסובייטיים, החל בשנות החמישים, הם אריך מריה רמארק, ארנסט המינגוויי וויליאם פוקנר. יודעי דבר כבר נחשפו גם לקפקא ולג'ויס, אבל עבורי ההיכרות עמם נדחתה

למועד מאוחר יותר. אולי זה לטובה, כי מי יכול לקרוא את ג'ויס בגיל שתיים־עשרה? אבל גם השתיינים המיואשים של רמארק יודעים לתת לנו שיעורי יושר, אומץ ו...אירופה. עם זאת, פסגת התרגום מבחינתי היא ג'. ד. סלינג'ר בתרגומיה של ריטה רייט־קובאליובה, האשה שהסופר סרגיי דובל'טוב הכתיר כבעלת השפה הרוסית הטובה ביותר. אני קוראת את "התפסן בשדה השיפון" בתרגומה שוב ושוב, אף על פי שאני עדיין רחוקה ממשברי גיל ההתבגרות, רחוקה משנות החמישים, רחוקה מארצות הברית, וחץ מזה, אני בת. אף פעם לא אעמוד מול סאני הזונה הצעירה, לא אלמד בבית ספר יוקרתי לבנים, לא ארקוד עם ברניס הבלונדינית. אבל מלכת התרגום המסתורית ריטה רייט הופכת את הולדן קולפילד לחלק ממני, בטרם עת. אין לי מושג איך ריטה נראית, האם היא צעירה או מבוגרת, חיה או מתה. היא ומתרגמים אחרים נשארים באפלה. אבל אני רוצה שישמרו לי מקום באפלה הזאת, עד שאגדל ואלמד. לא שמישהו ירשה לי ללמוד מקצוע הומני. לשירה המערבית של המאה העשרים אני נחשפת הרבה פחות מאשר לפרוזה. האנשים שמאשרים ספרים לתרגום זהירים בקשר לשירה המודרנית, כי גם הם יודעים שאנשים עשויים לזכור שירה בעל פה, ואז העניינים עלולים לצאת משליטה. מספיק קשה להשתלט על השירה הרוסית, שמאתגרת אותם שוב ושוב. אבל אני, יש לי שיטות. אני מוצאת שירה בתוך הפרוזה. בספר הנוער הנהדר של בל קאופמן, "במעלה המדרגות היורדות", אני נתקלת לראשונה בשיר של רוברט פרוסט, שהמורה בספר מנתחת עם תלמידה – כמובן, The Road Not Taken. אני מוצאת בסיפוריו של סלינג'ר הפניה לרילקה (אז עדיין לא הכרתי את ההתכתבות המשולשת הקלאסית – רילקה־פסטרנק־צוואייבה). בהמשך אני יוצרת לי סכמה מאוד פשוטה לקריאת שירה מערבית מודרנית: אני קוראת משוררים שעליהם יוסף ברודסקי כותב במסות שלו. השיטה מוכיחה את עצמה. לוקח לי זמן להבין איך עובדת השירה המערבית, שבניגוד לשירה הרוסית, האירוע ההיסטורי המכונן שלה היה מלחמת העולם הראשונה. אבל השתיינים של רמארק שוב עזרו לי לעשות קיצור דרך.

1990

לאחר מכן קורה משהו שזורק את משפחתי לגיהינום לוגיסטי, לכור מצרף רגשי, אבל גם לגן עדן תרגומי: אנחנו עולים לישראל. אני בוכה, אני שבורה מגעגועים לבני המשפחה ולחברות שנשארו בליטא. אני נערה מתבגרת בבגדים מכוערים. אני לא רוצה לצאת לטיול השנתי, לעולם. אני מגיעה לשיעורי תנ"ך עם שני ספרי תנ"ך, בעברית וברוסית, כדי שיהיה לי קל יותר לעקוב. זהו פתח למשחקים ולחידות שאני צריכה לפתור. אני עוזרת לחברות החדשות באנגלית, במתמטיקה, בהיסטוריה, כי אלה דברים שאני יודעת. כשנה וחצי אחרי העלייה אני מגישה – בעברית כמובן – עבודה לבגרות ב"שורשים" (כך כונה בבית ספרנו הקיבוצי ובעל הדעות העצמאיות המקצוע הידוע בשאר הארץ כ"תולדות עם ישראל") על אחד המור"קים הווילנאים הגדולים – מפלגת הבונד. אני פוגשת את שירתה של לאה גולדברג ומקליטה מרדיו קול השלום את השירים של קוין. אני כותבת מכתבים לסבא יוזס בליטאית – לא כדי לא לשכוח את השפה, אלא כדי לבטא את אהבתי אליו. אני כותבת לסבתא יהודית מכתבים בעברית, כדי להרגיש שאני עדיין שותפה לנעוריה

בגימנסיה העברית של מרימפולה (מחזור 1940, האחרון, הרצוח כמעט במלואו), כפי שהייתי בימים שבהם רשמתי מפיה את השירים של עלומיה. אני בוכה, אבל מצד שני, קיבלתי מגרש משחקי תרגום ענק, והוא רק שלי. אני מרחיבה את גבולותיו כל יום. אני כותבת עם חברה שיר לתחרות מוזיקה לנוער: אני אחראית למילים בעברית, היא על הלחן. החרוז והמשקל שלי עובדים מצוין, אבל התוכן רומנטי-מטומטם. אין לי יד ורגל בשום רומנטיקה אמיתית. אני מתרגמת אחדים מהשירים שלי לעברית, לא כדי להראות למישהו, אלא פשוט מפני שאני נהנית מהמשחק.

1995

אני חיילת בממר"ם, כחמש שנים בישראל. אני מגלה שישראל מלאה בחנונים חובבי ספרים כמוני, רק צריך לדעת איפה לחפש אותם. למה לא סיפרו לי על זה עד עכשיו? החברים החדשים שלי שומרים עלי: הם מקשיבים לי, הם משאילים לי ספרים של דגלאס אדמס, חנוך לוין ודוד אבידן, הם מראים לי סרטים של מונטי פייתון, הם שומעים אתי פיקסיו, סוניק יות', דאוס, הם רוצים לשמוע את השירים שלי. הם מצליחים להעביר אותי בשלום דרך כמה שנים שבהן אני כמעט לא כותבת, מפני שהמשאבים האינטלקטואליים שלי מושקעים בלימודים הקשים בטכניון, ואילו המשאבים הרגשיים שלי – בזוגיות ששוקעת לאטה באווירה העצובה של שכונה מדכאת בקריות, שבה אני חיה כאילו אני אישה נשואה עם עול של משק בית, אף על פי שבמצאיות אני סטודנטית צעירה מאוד. בכל בוקר אני נוסעת לטכניון בשני אוטובוסים. אני בקושי זוכרת על מה חשבתי בתקופה הזאת. אחרי שזה נגמר, החברים שלי עדיין רוצים להקשיב לי. אני מתאוששת ומתחילה להרגיש שיש לי למען מי לכתוב שירה בעברית. גם ציפור התרגום הרדומה מתעוררת לאטה: אם יש מי שרוצה לקרוא או לשמוע את שירי, הרי שעוד לפני שיריי מגיע לו להכיר את הספרים האהובים עלי, שעדיין אינם מתורגמים לעברית. הם חשובים אף יותר. התרגום הופך ממשחק פרטי לאקט של הכרת תודה והענקת מתנה, אבל מי בכלל חושב על פרסום?

אני לא חושבת על פרסום. אני חושבת – חוזרת לחשוב, אחרי כמה שנים של הפסקה – בעיקר על אהבה, על מין, על מרד. אני צעירה, כמו המשוררים שאני נזכרת בהם מחדש.

2004

אני מנתחת מערכות תל-אביבית בת עשרים ושמונה. אני מפרסמת שירים פה ושם, קצת באינטרנט, קצת בכתבי עת. תוך כדי כך אני נקלעת לסיטואציה רגשית-רומנטית מטלטלת. הדרך היחידה להסביר את עצמי לכל המעורבים בה היא לכתוב להם שירים, אבל גם בשירים איני יכולה לומר את הכל. אין ברירה אלא לתרגם למענם את מרינה צוואייבה. איש לא יוכל להבין אותי בלי לקרוא את צוואייבה. איש לא יוכל להבין אותי בלי לקרוא את הספרים שהם חלק ממני. אולי אי אפשר לאהוב אותי בלעדיהם. הם מדברים בשמי במילים מדויקות יותר מכפי שאני יכולה לדבר בשם עצמי. בדרך כלל גם יש בהם יותר חמלה מכפי שאני יכולה לגייס בכוחותיי בלבד. השירים האלה הפכו אותי

למי שאני, כעת תורי להחזיר להם טובה ולהרחיב את חוג קוראיהם לחבריי קוראי העברית, לקוראי העברית באופן כללי. רק אחרי שאני מסיימת לתרגם את "סיפורה של סוניצ'קה" ואף מפרסמת את התרגום – הספר הראשון שלי אי פעם – אני מזהה בעבודה הזאת את מה שהיה המשחק המלהיב של נעוריי, אמצעי הניכוס האהוב של ילדותי, וחתימה נצחית שמוטבעת משחר ינקותי על מצחי – Made in Vilnius. לפעמים זה מה שקורה לאנשים צעירים וקלי דעת: הם מתחילים ממשחק, ואז מגלים שהמשחק הפך למשימה המרכזית של חייהם, שמגדירה את הזהות שלהם וקשורה לכל דבר שאי פעם עשו. אלא שכעת כל זה לא פונה פנימה, אלא החוצה, אל הקורא.

2016

למעשה, הקוראים הם הסיבה ששפת היעד שלי היא תמיד עברית. אם הליטאית היתה השפה השנייה הראשונה שלי, הרי שהעברית היתה לשפה הראשונה השנייה שלי. אני משתמשת בשמחה בשפות ילדותי למגוון צרכים, אבל לא מתרגמת אליהן, מפני שהאנשים שנמצאים סביבי כדי לקרוא הם קוראי עברית. אני יודעת שזוהי גישה סתגלנית ושאינה מערערת על עצם הקונספט של "שפת אם". אני יודעת שאם יקרה בחיי משהו כל כך קיצוני שאצטרך הגירה שנייה, כנראה, אעבור לתרגם לשפה החדשה שאינדרש לה – אם בכלל אשורד הגירה שנייה, שהלוואי שלא אצטרך אותה לעולם. כנראה, יהיה זה קשה יותר, מפני שלעולם לא אהיה שוב הנערה המתבגרת שהייתי כשהגעתי לכאן. אבל בעוד שאפשר להמשיך לכתוב בשפה שבחרת לך (ואני נאלצת להתעקש על המונח "בחרת") בכל מקום – הרי שיש טעם לתרגם רק לשפה שיש לך קשר רגשי פעיל עם קוראיה, רק כשאת יודעת למען מי את עושה את זה. לפעמים, כשאני קוראת ספר עברי שקולע באופן מסוים מאוד לשפה שמתנגנת בראשי, אני מדמיינת איך הייתי מתרגמת אותו לרוסית, אבל זה קורה מפני שאותו ספר עברי הצליח לגרום לי לדמיין את קורא הרוסית ההיפותטי שלו. ככל הנראה, אין זה מקרי שזה קורה לי בעיקר עם ספרים שאני מכירה את מחבריהם באופן אישי.

2019

אני מתרגמת תל אביבית בת ארבעים ושלוש. כל תרגום חדש, מכל שפה, מגלה לי זיכרון חדש, אמיתי או מושתל. זיכרון של חיים שהיו יכולים להיות שלי. זיכרון חי ומדמם של סיון אלטרנטיבית, של שירים אחרים, של סיפורים אחרים, של שפות אחרות. זיכרון שאינו יכול לעלות מתוך הכתיבה המקורית שלי, שמבוססת כולה על אותה סיון שאני מכירה כל כך מקרוב. זיכרון שיכול לעלות רק כשאני מדברת מפי משורר או משוררת שהם לא אני. חטא היוהרה הכרוך באמונה שיש אפשרות אחת בלבד, סיפור אחד בלבד, זהות אחת בלבד – זה כבר לא יקרה לי. במקצוע הזה לומדים להרכין ראש לפני הגורל המתפצל לשפות שונות.